

Psihosocijalna klima, grupe i vođe grupa u zatvorima

Kit, Anja

Undergraduate thesis / Završni rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:216934>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-02**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera
Filozofski fakultet Osijek
Preddiplomski studij psihologije

Anja Kit

Psihosocijalna klima, grupe i vođe grupa u zatvorima

Završni rad

Mentor: Doc. dr. sc. Silvija Ručević

Osijek, 2014.

Sadržaj

SADRŽAJ	1
1. UVOD	1
2. PSIHOSOCIJALNA KLIMA U ZATVORIMA	2
2.1. Rehabilitacija zatvorenika.....	3
2.1.1. Utjecaj osoblja i administracije zatvora.....	4
2.1.2. Utjecaj fizičke okoline.....	6
2.2. Mjerenje psihosocijalne klime u zatvorima.....	7
2.2.1. CIES.....	8
3. PRIZONIZACIJA	10
4. GRUPE UNUTAR ZATVORA.....	11
4.1. Formalne grupe.....	12
4.2. Neformalne grupe.....	12
4.2.1. Stratifikacija zatvorenika.....	13
4.2.2. Grupe koje su prijetnja sigurnosti	15
5. VOĐE GRUPA U ZATVORIMA.....	18
6. ZAKLJUČAK.....	20
LITERATURA	21

Psihosocijalna klima, grupe i vođe grupa u zatvorima

Sažetak

Zatvor kao institucija kojoj je najčešće primarni cilj izolacija osoba s kažnjivim neprilagođenim ponašanjem predstavlja specifičnu okolinu unutar koje živi znatan udio svjetske populacije. Odnosi među zatvorenicima, osobljem i administracijom zatvora, kao i brojne druge karakteristike zatvorskog života poput specifične fizičke okoline čine složenu psihosocijalnu klimu koja se razlikuje od onih koje se mogu naći u zajednici na slobodi. Ipak, još uvijek postoje nesuglasice u operacionalizaciji psihosocijalne klime, stoga postoje poteškoće u njenom mjerenju i primjeni znanja o njoj za rehabilitaciju zatvorenika. Procesom prizonizacije zatvorenici se između ostalog uče prilagoditi toj klimi, često uključujući se u neformalne grupe zatvorenika. One, zajedno s formalnim grupama u zatvorima, imaju velik utjecaj na pojedince. Osim toga, zatvorenici se grupiraju i uslijed stratifikacije po statusu ili drugim karakterističnim obilježjima poput rase, religije ili političke opredijeljenosti. Ponekad postaju dio grupa koje su opasne i predstavljaju prijetnju sigurnosti u zatvorima i izvan njih. Takve grupe s godinama predstavljaju sve veći problem i izazov, kako unutar zatvora, tako i u široj zajednici. Neki od zatvorenika dolaze na mjesto vođa grupa u zatvorima te predstavljaju velik izvor utjecaja na druge zatvorenike, stoga se tek treba pronaći načine da ih se iskoristi za pozitivne promjene u zatvorskom sustavu.

Ključne riječi: psihosocijalna klima, grupe, vodstvo, zatvorenici

1. Uvod

Velika količina svjetske populacije živi u zatvorima, a s obzirom na njihovu brojnost trebalo bi se raditi na poboljšanju njihove kvalitete života. Zatvori su javne institucije koje se uzdržavaju sredstvima dobivenim iz poreza, a ono što se događa unutar njih u određenoj mjeri utječe na uspješnost ponovne prilagodbe bivših zatvorenika na slobodi. Ipak, u društvu je rasprostranjeno mišljenje da su kriminalni prijestupnici dno društva koje ne zaslužuje dostojanstven život. Međutim, kazna zatvorom ne bi trebala uključivati neljudske životne uvjete jer oni mogu dovesti do toga da zatvorenici pokušaju održati svoj pojam o sebi kroz destruktivno ponašanje. Njihova kazna trebala bi biti ograničavanje njihove slobode i kontakta s ostatkom društva, a ne život u nezdravom psihosocijalnom okruženju s uvjetima nedostojnim ljudskog života.

Prema jednom od moralnih pogleda na zatvor učinci zatvora trebali bi biti jednaki između različitih institucija u različitim vremenskim periodima odsluživanja kazne jer je on sam po sebi dovoljna kazna za neko kazneno djelo (Ross, Diamond, Liebling i Saylor, 2008). Međutim, stvarni zatvorski uvjeti razlikuju se po socijalnoj organizaciji, fizičkoj organizaciji zatvora i brojnim drugim aspektima. Stoga je logično pretpostaviti da varijacije u zatvorskoj psihosocijalnoj klimi (i njenoj percepciji) mogu utjecati na stopu kršenja zakona i ponovno uhićenje nakon oslobađanja zatvorenika. Da bi se proširilo razumijevanje utjecaja zatvorske klime na zatvorsko i ponašanje nakon oslobađanja, potrebno ju je pouzdano, valjano i sveobuhvatno mjeriti.

Kad se поближе upozna psihosocijalna klima unutar nekog zatvora, lakše je razumjeti i načine na koje novi zatvorenici usvajaju pravila ponašanja unutar njega. Veliku ulogu u tom procesu imaju grupe kojima se zatvorenici pridružuju ili ih stvaraju kako bi se što adekvatnije prilagodili novoj okolini u kojoj se nalaze. Budući da su vrijednosti unutar zatvora drugačije od onih koje se cijene na slobodi, velik dio tih grupa usmjeren je na kriminalne aktivnosti koje ih čine prijetnjama sigurnosti, u zatvorima i van njih. Jedna od mogućnosti za zatvorski sustav je usmjeriti se na suradnju sa zatvoreničkim grupama te koristiti utjecaj njihovih vođa na preostale članove kako bi se povećao uspjeh rehabilitacijskih programa unutar zatvora.

U radu se detaljnije opisuju saznanja o važnosti povoljne psihosocijalne klime u zatvorima, s posebnim naglaskom na utjecaj osoblja i administracije zatvora te fizičke okoline na rehabilitaciju zatvorenika, ali i o problemima s postojećim instrumentima za njeno mjerenje. Zatim se proces prilagodbe na zatvorsku okolinu objašnjava ističući važnost koju u njemu imaju

formalne i osobito neformalne grupe unutar zatvora, ali i vođe tih grupa, koji često promiču iskrivljene vrijednosti.

2. Psihosocijalna klima u zatvorima

Na ponašanje pojedinca ne djeluju samo njegove individualne karakteristike poput ličnosti nego i okolina u kojoj se nalazi. Jedan od načina na koje se ona manifestira je kroz psihosocijalnu klimu, odnosno ozračje koje vlada u bilo kojem formalnom ili neformalnom obliku organiziranja i udruživanja ljudi (Mejovšek, Lebedina-Manzoni, Lotar i Šarić, 2007). Iako je iznimno važna, dosad nije jednoznačno operacionalizirana. Već i sam njen naziv izvor je nesuglasica, stoga ju neki nazivaju klimom, a drugi okolinom, atmosferom ili kulturom (Day, Casey, Vess i Huisy, 2011). Ono što im je zajedničko je da je riječ o percipiranoj, a ne objektivnoj stvarnosti. Upravo saznanje da percepcija stvarnosti (a ne sama stvarnost) određuje ponašanje ljudi predstavlja jednu od osnovnih postavki psihologije. Iz tog razloga je od velike važnosti bolje upoznati mehanizme pomoću kojih psihosocijalna klima dovodi do promjena u ponašanju, a posebno u institucijama poput zatvora kojima je jedan od osnovnih ciljeva upravo promjena neprilagođenog ponašanja.

Wright (1993; prema Day i sur., 2011) psihosocijalnu klimu definira kao skup osobina koje: a) razlikuju organizaciju od drugih organizacija; b) su relativno trajne; i c) utječu na ponašanje sudionika organizacije. Ovakva definicija dovoljno je široka da obuhvati percepcije institucije i osoblja zatvora (koje u njoj radi) i zatvorenika (koji u njoj žive). Mejovšek (2002) ju definira kao ukupnu percepciju međuljudskih odnosa koji vladaju u nekoj grupi ili ustanovi. Osim za osjećaj ugone, važna je i za djelotvornost aktivnosti kojima se neka grupa ili ustanova bavi (Mejovšek i sur., 2007). Zatvor gotovo u potpunosti predstavlja fizičku i socijalnu okolinu zatvorenika, stoga je nesumnjivo da je utjecaj psihosocijalne klime zatvora na zatvorenike velik.

Jedno od prvih istraživanja u kojima se uočila važnost psihosocijalne klime prilikom oblikovanja ponašanja, i to u zatvorskom okruženju, je slavni Stanfordski zatvorski eksperiment (Haney, Banks i Zimbardo, 1973). U njemu su simulirani zatvorski uvjeti u kojima je došlo je do pojave negativne i štetne dinamike odnosa sudionika kao posljedica primarno situacijskih faktora, a ne faktora poput ličnosti. Iako svakako treba uzeti u obzir činjenicu da je u tom eksperimentu bila riječ o simulaciji, neosporno je da su stručnjaci u stvarnim zatvorskim uvjetima uočili iste mehanizme (Van der Helm, Stams i Van der Laan, 2011). Zbog ovog i drugih istraživanja, često se misli da zatvori ne pružaju okolinu koja je pogodna za uspješnu promjenu ponašanja.

Kvalitativna i etnografska istraživanja konzistentno identificiraju aspekte institucijske psihosocijalne klime koji su potencijalno u suprotnosti s terapijskim ciljevima zatvora, no malobrojna kvantitativna istraživanja kojima je proučavan učinak zatvorske klime na ishode rehabilitacije upućuju na moguće pozitivno djelovanje, ukoliko je klima odgovarajuća (Day i sur., 2011).

2.1. Rehabilitacija zatvorenika

Pružanje terapije obično nije primarni cilj zatvorskog sustava. Čak i kad je prihvaćena kao važna (npr. u specijaliziranim terapijskim zatvorima), terapija je podređena drugim ciljevima i funkcijama zatvora, poput zastrašivanja i nadzora (Day i sur., 2011). Neki stručnjaci pak naglašavaju da zatvorenici nije uvijek moguće pružiti kvalitetnu rehabilitacijsku uslugu, unatoč općoj politici nadležnih institucija kojom se promiče takav pristup (Andrews, 2006; prema Day i sur., 2011). Drugim riječima, iskazuju brige o razlikama između takvih planova u teoriji i njihove stvarne primjene. Jedno od mogućih objašnjenja za raskorak između teorije i primjene rehabilitacijskih programa upravo je moderirajuća uloga psihosocijalne klime unutar koje se ti programi pokušavaju primijeniti.

Wenk i Moos (1972; prema Mejovšek i sur., 2007), koji su bili među prvim istraživačima psihosocijalne klime u institucijama, navode da ispitivanje i popravljavanje psihosocijalne klime može pomoći pri ostvarenju triju osnovnih tretmanskih ciljeva zatvora: 1) smanjenju kršenja institucionalnih pravila te individualnog i kolektivnog nasilja; 2) unapređenju zatvorenikovih osobnih resursa (npr. obrazovanjem, povećanjem profesionalne kompetencije, podučavanjem socijalnih vještina); i 3) smanjenju recidivizma. Recidivizam je česta pojava da bivši zatvorenici ponovno odslužuju kaznu u zatvoru zbog sličnog kaznenog djela. Smanjenje recidivizma vrlo je važan cilj zatvorskih programa jer predstavlja jedan od glavnih pokazatelja uspješne promjene neprilagođenog ponašanja zatvorenika. Poboljšana psihosocijalna klima stoga može postati „tretmanska klima“ u kojoj se uspješnije odvijaju programi tretmana, prvenstveno zbog osjećaja zadovoljstva koji izaziva kod zatvorenika. U takvoj povoljnoj psihosocijalnoj klimi, smanjenje recidivizma konačan je rezultat učinkovitog tretmana, stoga se koristeći stope recidivizma često mjeri i uspješnost tretmana u zatvorima (Šabani, 2013). Osim toga, pokazalo se da rehabilitacijski programi značajno smanjuju učestalost kriminala, ali i izravne i neizravne troškove za zajednicu vezane uz viktimizaciju i zatvaranje prijestupnika u odgovarajuće institucije (Drake, Aos i Miller, 2009).

Zatvorenici također izražavaju različite brige koje smanjuju vjerojatnost učinkovitosti rehabilitacijskih programa – od subjektivnog osjećaja bespomoćnosti i neuspjeha, oštećenja socijalnog identiteta, zabrinutosti vezanih uz nadzor i veliku kontrolu njihovog ponašanja do briga o vlastitoj sigurnosti (Quirk i Lelliot, 2002; prema Day i sur., 2011). Takve brige vrlo su intenzivne, s obzirom na to da su velika količina nadzora te brojna ograničenja ponašanja zatvorenika neke od osnovnih karakteristika zatvorske okoline. Okolina koju zatvorenik percipira kao opasnu i nepodržavajuću može otežati i narušiti pozitivne pomake koji su se mogli ostvariti uslijed primjene nekog rehabilitacijskog procesa (Davies, 2004; prema Day i sur., 2011). Međutim, istraživanje koje je provela Lutze (1998) pruža dokaze da je za pravu rehabilitaciju zatvorenika nužna i podrška, a ne samo pružanje eksternalne kontrole (npr. strogo određen raspored aktivnosti) kako bi se zatvorenici osjećali sigurnima. Dakle, za internalnu promjenu nužna je podrška okoline.

Osjetljiva ravnoteža između kontrole i fleksibilnosti koja je potrebna za uspješnu rehabilitaciju ili tretman vjerojatno je jedan od glavnih čimbenika koji oblikuju klimu institucije poput zatvora. Fleksibilnost je nužna za vježbanje novostečenih socijalnih kompetencija u grupi, dok previše oslanjanja na represivnu kontrolu potiče nepovjerenje i oštećuje (terapijski) odnos između osoblja i zatvorenika (De Dreu, Giebels i Van der Vliert, 1998; prema Van der Helm, Stams i Van der Laan, 2011). Gordon i Wong (2002; prema Day i sur., 2011) tvrde da je malo vjerojatno da će okoline koje ne promiču prosocijalne stavove i ponašanje biti uspješne u rehabilitaciji prijestupnika, stoga je nužno da se pronađu učinkoviti načini za postizanje ravnoteže kontrole i fleksibilnosti, ali i umanje ostale prepreke na putu ka uspješnoj reintegraciji zatvorenika u zajednicu na slobodi.

2.1.1. Utjecaj osoblja i administracije zatvora

Bottoms (2003; prema Ross i sur., 2008) naglašava da su zatvorska klima i intervencije za promjenu ponašanja moderatora između stavova, vjerovanja i vrijednosti administracije, osoblja i zatvorenika. Iz tog razloga se pri razmatranju psihosocijalne klime zatvora ne može zanemariti osoblje koje u njemu radi jer ima veliku ulogu u stvaranju i održavanju proaktivne, zaštitne, preventivne i pozitivne klime u kojoj se zatvorenici osjećaju slobodnima izraziti svoje potrebe (Dvoskin i Spiers, 2004; prema Bulten, Vissers i Oei, 2008), kao ni administraciju zatvora koja donosi odluke koje propisuju ponašanje „podređenih“ – kako osoblja, tako i zatvorenika.

Provedena su istraživanja kojima je utvrđena povezanost percepcije psihosocijalne klime zatvora od strane zaposlenika s njihovom interakcijom sa zatvorenicima. Primjerice, Griffin (2001) je pronašla povezanost spremnosti korištenja sile osoblja zatvora prema zatvorenicima s nekim aspektima psihosocijalne klime, poput njihovog autoriteta, straha od viktimizacije i kvalitete supervizije. Taj odnos može se objasniti klimom u kojoj je korištenje sile nagrađivano ponašanje – poboljšanim dežurstvima ili čak unapređenjima – za što je zaslužna administracija zatvora.

Možda najčešća intervencija kojom administracija zatvora pokušava stvoriti povoljnije klime je trening osoblja. Povećavanje svijesti o aspektima psihosocijalne klime pozitivno će djelovati na ponašanje osoblja, što će zauzvrat utjecati na povoljniju psihosocijalnu klimu institucije općenito (Nesset i sur., 2009; prema Day i sur., 2011). To također dovodi do povećanja općeg zadovoljstva zatvorenika te u konačnici spremnosti na suradnju u rehabilitacijskim programima. Neke institucije percepciju psihosocijalne klime pokušavaju mijenjati zapošljavanjem osoblja koje je više usmjereno na tretman (Waters i Megathlin, 2002; prema Day i sur., 2011). Ovakvi potezi polučili su dobre rezultate – percepcija zatvorenika se poboljšala. French i Gendreau (2006; prema Day i sur., 2011) su meta-analizom utvrdili da su okoline u kojima su tretmansi programi provedeni od strane stručnjaka imale najmanje stope lošeg vladanja zatvorenika.

Naravno, neke je aspekte zatvorskog života koji negativno djeluju na psihosocijalnu klimu teško kontrolirati. Obično je riječ o poteškoćama vezanim uz nedostatak dovoljnog broja čuvara, različite poglede na osnovne ciljeve zatvora, upravljanje raznim pravilima unutar zatvora koja su u suprotnosti s ciljevima rehabilitacije i sl. (Jones, 1997; prema Day i sur., 2011). Mejovšek (2002) sistematizira neke od najvažnijih čimbenika koji utječu na nepovoljnost psihosocijalne klime koji obuhvaćaju i utjecaj osoblja i utjecaj administracije, ali i neke druge probleme. Prema njemu to su: 1) arhitektura ustanove (visoki zidovi, rešetke, sivilo betona); 2) usmjerenost osoblja na kažnjavanje (odnosno usmjerenost protiv tretmana, usmjerenost percepcije na loše strane zatvorenika, a ne na njihove pozitivne osobine); 3) prestroga hijerarhija uloga (što vrijedi i za osoblje i za zatvorenike); 4) otpor prema novinama i promjenama; 5) izolacija od šire socijalne sredine; i 6) podređeni položaj zatvorenika.

Osim tih poteškoća u rehabilitaciji zatvorenika, činjenica je da se zatvorska populacija u društvu s vremenom povećava, stoga zatvori imaju i sve veće kapacitetske probleme (Ross i sur., 2008). Iz tog razloga se u sve većem broju zatvora ulaže u razvoj i primjenu rehabilitacijskih programa kako bi se pokušao smanjiti broj zatvorenika. Međutim, velika napučenost zatvora jedna je od otežavajućih okolnosti za održavanje povoljne psihosocijalne klime, a upravo ona bi trebala

pospješiti učinkovitost rehabilitacijskih programa. Iz ovih poteškoća jasno je da se određena pažnja treba posvetiti i fizičkim okolnostima unutar zatvora, koje i Mejovšek (2002) navodi u svojoj sistematizaciji čimbenika koji nepovoljno utječu na klimu. Rješavanjem nedostataka fizičkih karakteristika zatvora moguće je napraviti pozitivne pomake i na psihosocijalnom planu.

2.1.2. Utjecaj fizičke okoline

Arhitektura i dizajn posredno djeluju na psihosocijalnu klimu. Ukoliko je fizička okolina uređena na način koji mentalno i socijalno stimulira i angažira ljude te pojedincu daje osjećaj povezanosti može se poboljšati percepcija klime institucije (Dilani, 2008). Cilj takvog dizajna je stimulirati um na način koji potiče zadovoljstvo, smanjuje anksioznost i podupire pojavu ugodnih emocija. Time se povećava spremnost zatvorenika da aktivno sudjeluju u rehabilitacijskim programima.

Jedan od problema vezanih uz veličinu zatvorske populacije je da kad zatvorenici doživljavaju previše neželjenog socijalnog kontakta dolazi do osjećaja prenapučenosti, a ako doživljavaju premalo socijalnog kontakta postoji rizik od osjećaja izolacije i usamljenosti (Altman, 1975; prema Dilani, 2008). Ravnoteža između socijalnih interakcija i željene samoće može biti postignuta ako osoba ima kontrolu nad vlastitom razinom socijalne interakcije. Istraživanja su pokazala da je potrebno povećati osjećaj samoeфикаsnosti u zatvorenika te im pružiti aktivnosti koje promoviraju zdravlje, a to se može riješiti izgradnjom odgovarajućih prostora u zatvorima (Dilani, 2008). S tim novostečenim osjećajima i sposobnostima moguće je povećanje izgleda za život bez kriminala jednom kad se zatvorenici vrate na slobodu. Ova saznanja u skladu su s Bandurinom (2004) teorijom socijalne kognicije prema kojoj je samoeфикаsnost jedan od osnovnih mehanizama za motivaciju i promjenu ponašanja.

Fizička okolina koja promiče spontane socijalne interakcije i podršku može dovesti i do pozitivnih odnosa između zatvorenika i čuvara, ali i do povećane sigurnosti jer zatvorenici koji više vremena provode s drugim zatvorenicima lakše prepoznaju znakove nasilja i izbjegavaju konflikte (Janssen i Laike, 2006; prema Dilani, 2008). S druge strane, Steinke (1991) navodi da je pojava nasilja među zatvorenicima ili prema osoblju zatvora upravo veća u prostorijama gdje im je dozvoljeno okupljanje, a posebno ako aktivnosti kojima se tada bave nisu visokostrukturirane (npr. u hodnicima, prostorima za rekreaciju). Jedno od mogućih rješenja je izgradnja prostorija u kojima će zatvorenici biti u interakciji, ali u visokostrukturiranim aktivnostima, npr. dok rade ili se obrazuju. Gadon i sur. (2006; prema Day i sur., 2011) navode

da su napadi zatvorenika na osoblje zatvora rjeđi u onim zatvorima u kojima su zatvorenici uključeni u programe vezane uz njihovo obrazovanje. Takvi programi predstavljaju učinkovit oblik rehabilitacije zatvorenika koji se sve češće implementira u uobičajeni zatvorski program.

2.2. Mjerenje psihosocijalne klime u zatvorima

Potrebno je povremeno ispitivati psihosocijalnu klimu u zatvorima jer saznanja o njoj mogu pomoći poboljšati pojedine aspekte klime koji nisu povoljni, ali i spriječiti krizne situacije. Također se mogu koristiti kao interna validacija rehabilitacijskog tretmana. Osim stope napućenosti kao indikatora psihosocijalne klime u zatvorima, kao drugi objektivni pokazatelji psihosocijalne klime zatvora mogu se koristiti sukobi među zatvorenicima te sukobi zatvorenika i osoblja, broj sankcija, pritužbe zatvorenika, protesti, učestala oboljenja zatvorenika i sl. (Mejovšek i sur., 2007). Ipak, s obzirom da ove objektivne mjere pojedinačno ne mogu obuhvatiti složenost psihosocijalne klime u zatvorima, razvijene su različite subjektivne mjere specijalizirane za ispitivanje njenih brojnih dimenzija.

Međutim, iako je prepoznata važnost ispitivanja psihosocijalne klime, njene mjere karakterizirane su ponekad nedosljednom konceptualizacijom tog konstrukta. Stoga se u različitim istraživanjima ispituju njezine različite dimenzije, što otežava usporedbu dobivenih rezultata. Iako postoji interes za razvoj novih mjernih instrumenata, manje se radi na utvrđivanju valjanosti i pouzdanosti već postojećih mjera. Najveći nedostatak većine postojećih skala predstavlja manjak longitudinalnih istraživanja. Osim toga, mali je broj istraživanja u kojima su se uspoređivale različite mjere ovog konstrukta (Day i sur., 2011).

Uspješno razvijanje valjane i pouzdane mjere kojom bi se dobro operacionalizirala psihosocijalna klima zatvora omogućilo bi bolje razumijevanje utjecaja zatvorske klime na zatvorsko ponašanje, ali i na ponašanje nakon oslobađanja zatvorenika. Ross i sur. (2008) tvrde da varijacije u zatvorskoj klimi (ili percepciji zatvorske klime) mogu utjecati na stopu kršenja zakona i ponovno uhićenje nakon oslobađanja zatvorenika. Također mogu utjecati na samoozljeđivanje, nasilno ponašanje i zloupotrebu psihoaktivnih sredstava zatvorenika tijekom odsluživanja kazne. Valjanom i pouzdanom mjerom mogao bi se ispitati utjecaj različitih vrsta klime (ili različitih vrsta zatvora) na ishode rehabilitacije. To je važan korak za daljnji razvoj

politike zatvora te samu primjenu rehabilitacijskih programa, a posebno s obzirom na to da se sve češće razvijaju i osnivaju specijalizirani terapijski zatvori čiji je primarni cilj rehabilitacija zatvorenika (Day i sur., 2011).

Usprkos sveprisutnom problemu nedostatka univerzalne mjere psihosocijalne klime u zatvorima, jedan mjerni instrument ipak već desetljećima zauzima posebno mjesto među postojećim mjerama.

2.2.1. CIES

Najpoznatiji mjerni instrument za ispitivanje psihosocijalne klime u zatvorima je Correctional Institutions Environment Scale (CIES), a osmislili su ga Moos i Wenk. Prednost CIES-a je da se njime može ispitivati percepcija psihosocijalne klime i zatvorenika i osoblja zatvora (Mejovšek, 2002). Ovaj instrument mjeri devet dimenzija psihosocijalne klime koje su raspoređene u tri skupine: 1) dimenzije interpersonalnih odnosa; 2) dimenzije programske orijentacije; i 3) dimenzije funkcioniranja ustanove (Wenk i Moos, 1972; prema Mejovšek i sur., 2007).

Subskale Uključenost, Podrška i Otvorenost izražavanja čine dimenzije interpersonalnih odnosa. Uključenost se odnosi na to koliko energije zatvorenicima ulažu u aktivnosti zatvora, koliko su samoinicijativni i uključeni u program te koliko ostvaruju socijalnu interakciju s drugim zatvorenicima. Podrška se odnosi na mjeru u kojoj se zatvorenike potiče na međusobno podržavanje i pomaganje te koliko je osoblje spremno pružiti podršku zatvorenicima. Dimenzija otvorenost izražavanja ispituje koliko se kod zatvorenika i osoblja potiče otvoreno izražavanje emocija. Ono je vrlo važno za uspostavljanje pozitivnih odnosa, a time i psihosocijalne klime.

Subskale Nezavisnost, Praktična usmjerenost i Rješavanje osobnih problema zatvorenika čine dimenzije programske orijentacije. Nezavisnost se odnosi na mjeru u kojoj se potiče autonomija zatvorenika u planiranju vlastitih aktivnosti i u samostalnom upravljanju manjim jedinicama (odnosno preuzimanju vodstva u nekoj grupi). Praktična usmjerenost odnosi se na usmjerenost zatvorskog programa na pripremu zatvorenika na život na slobodi. Ispituje koliko se zatvorenici profesionalno osposobljavaju, potiču na postavljanje korisnih ciljeva i njihovo ostvarivanje te koliko uopće planiraju svoju budućnost. Rješavanje osobnih problema zatvorenika ispituje koliko se otvoreno govori o osobnim problemima zatvorenika te potiče li ih se da se bave njima. Također se odnosi na mjeru pomaganja zatvorenicima da razumiju svoje probleme i osjećaje.

Subskale Red i organizacija, Jasnoća programa i Nadzor čine dimenzije funkcioniranja ustanove. Red i organizacija odnose se na važnost reda i organizacije u ustanovi (odnosno u izvođenju zatvorskog programa), izgled (urednost i čistoću) zatvorenika i prostorija zatvora, metode kojima osoblje održava red i sl. Dimenzija Jasnoća programa odnosi se na jasnoću pravila i postupaka u odvijanju programa zatvora. Drugim riječima, ispituje koliko zatvorenici znaju što mogu očekivati u svakodnevnom odvijanju programa (npr. koja kazna slijedi nakon određenog prekršaja). Naposljetku, dimenzijom Nadzor ispituje se koliko osoblje koristi prisilne mjere u održavanju nadzora nad zatvorenicima.

Iz samih opisa dimenzija psihosocijalne klime prema CIES-u vidljivo je da postoji sličnost u predmetu njihovog ispitivanja, a to je potvrđeno i relativno visokim međusobnim korelacijama subskala (Šabani, 2013). Rezultat je to samog sastavljanja instrumenta jer te dimenzije nisu dobivene faktorskom analizom, nego je glavni kriterij izdvajanja dimenzija bio empirijski. Korištenom metodom svaka dimenzija u kojoj su postojale značajne razlike između otvorenih i zatvorenih ustanova postala je dimenzijom psihosocijalne klime. Upravo se to navodi kao najveći nedostatak ovog instrumenta. Budući da su kasnijim istraživanjima ispitivana psihometrijska obilježja CIES-a, ne čudi da je bio predmetom brojnih kritika.

U kasnijim istraživanjima obično nije dobiveno jasno izdvajanje triju skupina dimenzija CIES-a. Iz tog razloga Wright (1985; prema Ross i sur., 2008) tvrdi da Moosove karakteristike zatvorske klime nisu opravdane te se pita postoje li uopće i imaju li značenje za ponašanje unutar zatvorskog okruženja. Brojni autori naglašavaju da je teško razumjeti što se ovom skalom zapravo mjeri budući da njene slične čestice ispituju različite aspekte klime, kao i da je za razumijevanje ovog konstrukta nužno poznavanje faktorske strukture skale kojom se mjeri (Ross i sur., 2008).

Ajduković, Ajduković i Kulenović (1990; prema Mejovšek i sur., 2007) preveli su i prilagodili revidiranu verziju skale (CIES-R) na hrvatski jezik. U njihovom istraživanju na hrvatskoj zatvorskoj populaciji se također nisu jasno izdvojile pojedine skupine CIES-a, a usto su ukazali na nužnost dopune skale dodatnim dimenzijama. Jedna od njih je Pravosuđe, koja ispituje mišljenja, uvjerenja i stavove prema pravosudnom sustavu. Preostale su Zbijenost (odnosi se na percepciju prenapučenosti) i Privatnost (percepcija mogućnosti posjedovanja vlastitog prostora) te Uvjeti fizičke okoline (percepcija urednosti fizičke okoline zatvora u estetskom i funkcionalnom smislu). Na taj način formirana je konačna hrvatska verzija skale psihosocijalne klime (PSK skala) koja se prema autorima može koristiti u praksi.

Wright (1985; prema DeRosia, 1998) je zbog svog nezadovoljstva CIES-om razvio Inventar zatvorske okoline (Prison Environment Inventory – PEI) na temelju opširnih istraživanja koja je proveo Toch (1977; prema DeRosia, 1998). Toch je intervjuirao velik broj zatvorenika kako bi identificirao njihove brige o okolini specifične za zatvorsko okruženje. Ispitivao je njihovu percepciju poteškoća vezanih uz zatvorsku okolinu te kako su upravljali njima. Rezultati su ukazali na postojanje osam tema koje je Toch nazvao privatnošću, sigurnošću, strukturom, podrškom, emocionalnim povratnim informacijama, socijalnim poticanjem, aktivnošću i slobodom. Wright (1985; prema Ross i sur., 2008) tvrdi da su te teme opće brige zatvorenika te se univerzalno percipiraju, stoga je opravdano koristiti PEI za ispitivanje percepcije psihosocijalne klime zatvora.

Razvijen je velik broj drugih subjektivnih mjera koje bi zamijenile CIES pri mjerenju psihosocijalne klime zatvora. Neke od njih su Prison Social Climate Survey (PSCS) (Saylor i Wright, 1992) koja mjeri jedino percepcije zaposlenika o psihosocijalnoj klimi zatvora, zatim Essen Climate Evaluation Schema (EssenCES) (Schalast, Redies, Collins, Stacey i Howells, 2008) koji je kraći te stoga lakše primjenjiv, a ispituje psihosocijalnu klimu u tri faktora koji su relevantni za rehabilitaciju prijestupnika, ali i brojni drugi (Day i sur., 2011; Ross i sur., 2008). Ipak, unatoč nedostacima, CIES je i dalje uvjerljivo najčešće korišten instrument za mjerenje psihosocijalne klime. Međutim, razlog tome je vjerojatnije nedostatak bolje alternative nego njegova stvarna prikladnost (Saylor, 1984; prema Day i sur., 2011). Stoga se nastavlja prilagođavati te se često koristi kao osnova za druge mjerne instrumente psihosocijalne klime.

3. Prizonizacija

Dolaskom u zatvor okolina zatvorenika značajno se mijenja u odnosu na okolinu koja ih je okruživala na slobodi. Zatvorska okolina obično je okarakterizirana afektivnom izolacijom, trajnim nadzorom, manjkom intimnosti, rutinom, ponovljenim frustracijama te novim vrijednostima koje u konačnici rezultiraju interpersonalnim odnosima zasnovanim na nepovjerenju i agresiji. Svi ovi i brojni drugi čimbenici mogu doprinijeti emocionalnom preopterećenju zatvorenika. Da bi se zatvorenik učinkovito prilagodio na takve uvjete, potrebno je uložiti mnogo truda. Ako je neuspješan u tome, veliko emocionalno opterećenje može dovesti do različitih oblika neprilagođenog ponašanja ili čak patološkog ponašanja, ukoliko zatvorenik ima neki poremećaj ličnosti (Arroyo i Ortega, 2009).

Zatvaranje prijestupnika započinje proces prilagodbe na zatvorsku okolinu koji mnogi autori po uzoru na Clemmera (1940; prema Dobbs i Waid, 2012) zovu prizonizacijom. On je prvi opisao proces prizonizacije kojim zatvorenik postaje dijelom zatvoreničkog sustava preuzimanjem normi i osjećajući se pripadnikom tog društva. Riječ je uglavnom o negativnom procesu jer su vrijednosti unutar zatvora najčešće suprotne onima koje se cijene u zajednici na slobodi (Pollock, 2005). Međutim, u nekim uvjetima on ne mora biti negativan. Obično su pod manjim utjecajem prizonizacije oni zatvorenici koji odslužuju kraće kazne, imaju stabilniju ličnost te zdrave odnose s ljudima van zatvora, ali i s drugim zatvorenicima koji se suzdržavaju od pretjeranog neprilagođenog ponašanja unutar zatvora (Dobbs i Waid, 2012). Osim tih individualnih čimbenika, na jačinu učinka prizonizacije utječu i karakteristike same zatvorske okoline. Primjerice, ukoliko je zatvorska klima usmjerena na rehabilitaciju, a ne na nadzor i disciplinu, manji je utjecaj prizonizacije na zatvorenike.

Postavlja se pitanje kako te norme na kojima se prizonizacija zasniva uopće nastaju unutar zatvorskih sustava, kao i zašto ih zatvorenici u velikoj mjeri prihvaćaju. Jedan od mogućih odgovora krije se u postojanju grupa unutar zatvora, budući da grupe mogu i često vrše velik utjecaj na pojedince koji su njihovi članovi. Dvije su glavne vrste tog socijalnog utjecaja: normativni i informacijski (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Prema normativnom socijalnom utjecaju, grupa usmjerava i kontrolira ponašanje pojedinaca jer oni želi biti prihvaćeni u grupi, dok se prema informacijskom socijalnom utjecaju pojedinac (najčešće iz neznanja) oslanja na ponašanje ostalih članova grupe kako bi odredio kakvo ponašanje je ispravno. Nažalost, u slučaju zatvorske okoline, grupe i njihov utjecaj na pojedinca neizbježan su čimbenik u procesu prizonizacije, kad novi zatvorenici uče koja je vrsta ponašanja poželjna u novoj sredini.

4. Grupe unutar zatvora

Zatvorska zajednica sustav je odnosa u kojem je mnoštvo ljudi (zatvorenici i osoblje) javno i privatno u interakciji, po određenim pravilima ponašanja u toj instituciji. Mnogi od tih odnosa i aktivnosti kojima se bave nalik su onima koje se mogu naći u zajednici na slobodi (npr. edukacija i osposobljavanje, sudjelovanje u vjerskoj službi, rekreacija). Za razliku od zajednice na slobodi u kojoj postoje daleko brojnije vrste odnosa, zatvorski sustav odnosa predstavlja dihotomnu zajednicu koja se sastoji od formalne i neformalne zatvorske strukture (Caldwell, 1956). Ta dva dijela zatvorske strukture neodvojiva su jedan od drugog jer među njima postoje

određene funkcionalne veze koje izravno utječu na (ne)uspjeh zatvorske administracije i rehabilitacijskih programa.

4.1. Formalne grupe

Iako se njih ponekad zanemaruje kad se govori o grupama unutar zatvora, osoblje zatvora također je organizirano u nekolicinu usko povezanih formalnih grupa kako bi se što učinkovitije ostvarili ciljevi zatvorskog programa. Drugim riječima, njihov zadatak je izvršavanje formalnih zadaća određenih radnih mjesta. Između ostalog, zaduženi su za klasifikaciju zatvorenika u njihove formalne radne grupe koje također postoje u svrhu ostvarivanja ciljeva zatvorskog programa (Caldwell, 1956). Zajedno se ove dvije vrste formalnih zatvorskih grupa integriraju u funkcionalni formalni socijalni sustav u administrativno učinkovitim zatvorima. To se ostvaruje jasno određenim propisima i pravilima koje donosi administracija zatvora ili neka viša institucija (Mejovšek, 2002). Iako bi u idealnim uvjetima svi novi zatvorenici slijedili norme koje propisuje institucija u nadi da će se njihovo neprilagođeno ponašanje s vremenom promijeniti, to najčešće nije slučaj. Zatvorska kultura obično se usvaja pod utjecajem neformalnih, a ne formalnih grupa.

4.2. Neformalne grupe

Neformalna grupa odnosi se na nekolicinu osoba koje dijele uspostavljene obrasce interakcije, stavove, vrijednosti i odanost grupi, zajedničke interese i sposobnost suradnje tijekom izvedbe prirodne uloge grupe. Prirodna uloga grupe odnosi se na glavnu funkciju te grupe u zatvorskoj zajednici (npr. kockanje). Općenito, neformalnu grupu može se smatrati prirodnom grupom jer je univerzalna te prirodno nastaje u svim vrstama okruženja i socijalnih situacija kako bi zadovoljila potrebe ličnosti pojedinaca koje nisu zadovoljene formalnim grupama (Mejovšek, 2002). Interakcije unutar neformalnih grupa također se pojavljuju spontano i prirodno, nasuprot propisanim pravilima grupnog ponašanja u formalnim grupama.

Caldwell (1956) navodi da je neformalna grupa vrlo slična konceptu primarne grupe jer ih karakteriziraju intimni odnosi, licem u lice. U takvim grupama članovi vrlo često provode vrijeme zajedno, a važna je emocionalna povezanost među njima. Nasuprot tome, sekundarne grupe su velike te nešto formalnije, najčešće organizirane po principu zajedničkih interesa članova (Mejovšek, 2002). Budući da neformalne grupe mogu imati članstvo od tri do nekoliko

desetaka pojedinaca ovisno o njihovim potrebama i interesima, a mogu biti okarakterizirane i vrlo bliskim odnosima i visokom organiziranošću zbog zajedničkih interesa, može se zaključiti da, iako su sličnije primarnim grupama, neformalne grupe u određenoj mjeri mogu dijeliti i karakteristike sekundarnih.

Velik udio zatvorenika organiziran je u manje neformalne grupe, zasnovane na zajedničkim interesima ili izvedbi neke prirodne funkcije grupe. Clemmer (1940; prema Mejovšek, 2002) je utvrdio da (potpuno ili djelomično) osamljeno živi manje od 40% zatvorenika. Neki od mogućih razloga za njihovo neuključivanje u grupe su jake veze s osobama van zatvora, strah i nepovjerenje prema drugim zatvorenicima, neke osobine ličnosti poput nedruštvenosti i dr. Međutim, većina preostalih zatvorenika učlanjuje se u različite grupe, a najčešće su uz svoju primarnu grupu i usputni članovi drugih grupa (ili se druže sa zatvorenicima koji su van njihove primarne grupe). Te neformalne grupe tek su donekle koordinirane s cjelokupnim neformalnim zatvorskim sustavom, uglavnom zbog ograničenja koja postavlja formalni sustav (Caldwell, 1956). Svi zatvorenici svjesni su postojanja drugih neformalnih grupa zatvorenika te mogućnosti za međusobnu pomoć tijekom kriza, pobuna, organiziranja bijega iz zatvora i sl. Međutim, zbog stroge discipline koju provodi formalni zatvorski sustav, te neformalne grupe slabo su kao cjeline povezane tijekom mirnih razdoblja u zatvorima.

Ipak, ne smije se zanemarivati njihovo postojanje jer upravo one predstavljaju stvarnu prijetnju i opasnost formalnom zatvorskom programu, već i samim procesom prizonicizacije. Kad neformalne grupe žele preuzeti vlast od formalnih grupa, mogu se razviti prikriveni sukobi ili pak javna netrpeljivost između njih (Mejovšek, 2002). U slučaju da ti sukobi postanu jako veliki, neformalne grupe mogu svoje aktivnosti početi provoditi u tajnosti ili čak ilegalno (npr. klike i bande u zatvorima). Osim toga, mogući su i sukobi između različitih neformalnih grupa, najčešće kao posljedica razlika u njihovim vrlo karakterističnim osobinama koje su posebno vidljive zbog pojave stratifikacije zatvorskog društva.

4.2.1. Stratifikacija zatvorenika

Važno je imati na umu da se pojedinci također grupiraju prema statusu – pripisanom ili stečenom. Pripisani status obično je definiran karakterističnim osobinama pojedinaca poput dobi, rase, inteligencije i sl. Stečeni status zatvorenik postiže svojim izborima, sposobnostima ili uspjesima. Ovisno o statusu, zatvorenike okolina drugačije tretira. Ovakvoj stratifikaciji posebnu

pažnju treba posvetiti u kontekstu neformalnih grupa, iako se u manjoj mjeri događa i unutar formalnih.

Zatvorska se zajednica općenito sastoji od brojnih grupa zasnovanih na statusu (Caldwell, 1956). One se mogu razvrstati u kaste i klase. Gornja kasta sastoji se od osoblja zatvora koje očekuje poslušnost i poniznost donje kaste koja se sastoji od zatvorenika. Članovi donje kaste javno podliježu očekivanjima gornje kaste, donekle skrivajući neprijateljstvo prema njoj, što omogućuje da zatvorski sustav bar naizgled funkcionira u skladu sa svojom svrhom. Odnosi među ovim kastama službeni su i neosobni, a članovi suprotne kaste doživljavaju se stereotipno.

Postoji klasna stratifikacija članova i gornje i donje kaste. Međutim, unutar zatvoreničke kaste granice klasa puno su jasnije definirane. Caldwell (1956) navodi glavne klase zatvorenika u većini zatvora, a to su: 1) gornja klasa, koja se sastoji većinom od članova sa superiornim statusom, a glavni interes joj je moć i kontrola javnim mišljenjem zatvorenika; 2) srednja klasa, čiji je glavni interes očuvanje i jačanje zatvoreničkog kodeksa (nepisanog sustava normi i pravila kojim su regulirani odnosi zatvorenika prema osoblju i međusobno); 3) niža klasa, koja se sastoji od neobrazovanih, nekvalificiranih, zatvorenika s mentalnim teškoćama i sl.; 4) početnici, obično mladi, novi zatvorenici; i 5) doušnici ili otpadnici društva, koji se nalaze najniže na društvenoj ljestvici među zatvorenicima jer surađuju s osobljem na način koji većina zatvorenika ne odobrava.

Iako su one duboko ukorijenjene u društvu, relativno je malo sustavne pažnje posvećeno značajnosti rasne, političke i religijske stratifikacije zatvorenika (Pollock, 2005). Međutim, upravo su one često osnova stvaranja primarnih grupa, stavova i individualnih i grupnih sukoba. Prema Jacobsu (1976), primarne grupe formiraju se i među članovima istih klasa zbog emocionalnih te u određenoj mjeri materijalnih prednosti prijateljskih klika. Takve primarne grupe često podupiru norme i vrijednosti klasa od kojih su nastale, a ne nužno norme i vrijednosti samog zatvoreničkog društva.

Danas su takve grupe koje su do prije nekoliko desetljeća predstavljale zanemarive manjine u zatvorima postale vrlo jake (Pollock, 2005). Primjerice, u prošlosti članstvo u religijskim sektama nije bila osnova za kolektivno ponašanje zatvorenika, no to se također promijenilo. Danas neke religijske organizacije predstavljaju utjecajne grupe u zatvorima. Primjer za to je Nacija islama, muslimanska organizacija Afroamerikanaca čiji je najpoznatiji član bio Malcolm X. Iako nekad glavni izvori nasilja, danas su ta i slične grupe sve veći problem za pravosudni

sustav iz drugih razloga, poput vrlo organiziranih tužbi (Hamm, 2007). Treba imati na umu da religijska pripadnost može predstavljati veću opasnost, s obzirom na to da se često povezuje s političkim uvjerenjima. Vjernost zatvorenika nekoj političkoj grupi pojava je koja je sve češća u zadnjih nekoliko desetljeća (Jacobs, 1976; Hamm, 2007). U prošlosti se političke stranke nisu bavile zatvorenima jer oni ionako nisu glasači, međutim s vremenom su neke od njih uvidjele priliku da skupe brojno članstvo, ali i revolucionarsku silu koja samo treba biti organizirana. Iz tog razloga zatvori sve više postaju središte radikalnih političkih ideja koje su još intenzivnije ukoliko je u njihovoj podlozi zajednički religijski svjetonazor (Hamm, 2007). Za njih zatvor postaje vremensko razdoblje u kojem razvijaju političku svijest i organiziraju revoluciju. Oni se ne žele prilagoditi zatvorskom sustavu, stoga predstavljaju sve veći problem zatvorskoj administraciji.

4.2.2. Grupe koje su prijetnja sigurnosti

Iako posebno značajne za američku kulturu, grupe koje su prijetnja sigurnosti (Security Threat Groups – STG) sve su rasprostranjenije i u ostatku svijeta (Fleisher i Decker, 2001). One remete programe koji se pokušavaju provesti unutar zatvora, prijetnja su sigurnosti zatvorenika i osoblja te utječu na smanjenje kvalitete života u instituciji. Taj naziv sve se češće koristi za identifikaciju zatvorskih bandi i drugih grupa koje ugrožavaju red i sigurnost zatvorenika i osoblja zatvora (Winterdyk i Ruddell, 2010) jer su u suvremenim zatvorima vrste i broj kriminalno orijentiranih grupa daleko šire od zatvorskih bandi. Neke od njih su domaći i strani teroristi, mrzilačke skupine (engl. *hate groups*), kriminalne motorističke grupe i dr. (Fleisher, 2005). Većina kriminalnih organizacija unutar bilo koje urbane sredine ima svoje izravne inačice u zatvorskom sustavu. Također, prema istraživanju Camp i Camp (1985; prema Shelden, 2005) većina zatvorskih bandi ima svoje inačice na slobodi.

Jedan od većih problema vezan posebno uz članove takvih grupa je njihova radikalizacija. Taj pojam odnosi se na prihvaćanje i promoviranje radikalnih političkih ili terorističkih svjetonazora, a sve je češća pojava u zatvorima (Winterdyk i Ruddell, 2010). Do njega dolazi zbog izražene stratifikacije zatvorenika prema nekim njihovim obilježjima. Bande su tradicionalno kategorizirane po etničkim i rasnim značajkama, tako da su obično bile ekskluzivne za pojedinu grupu ljudi (Suttles, 1968; prema Carlson, 2001). Većina zatvorskih bandi ima žestoke suparnike unutar zatvorskog sustava koji se često zasnivaju isključivo na rasi i etničkom porijeklu

(Shelden, 2005). Takve rasne i etničke podjele čest su povod za nasilje među zatvorenicima i sukobe među bandama. Međutim, to nipošto ne znači da su one jedini uzrok sukoba među njima; često je riječ o raznim kriminalnim aktivnostima u koje su bande obično uključene (npr. vezanim uz drogu, kockanje, seks, pozajmljivanje, zaštitu). Iako je u mnogim zajednicama sve češći trend bandi koje se sastoje od više članova različitih etničkih i rasnih karakteristika (Carlson, 2001), u zatvorskim sredinama još uvijek najveći udio bandi predstavljaju „čiste“ bande i poneke grupe pojedinaca iz uskog geografskog područja (poput naselja).

Osim što se većinom sastoje od rasnih manjina, zatvorske bande imaju i druge specifične karakteristike. Članovi bandi pridržavaju se kodeksa tajnosti i apsolutne lojalnosti bandi te naglašavaju moć i prestiž koji se vrednuju mogućnošću kontroliranja drugih zatvorenika ili određenih aktivnosti unutar zatvora (Fleisher i Decker, 2001). Novac i droga izraziti su simboli moći bande te olakšavaju jačanje predanosti grupi i solidarnosti članova jer označavaju kapacitet za postizanje statusa i prestiža, a samim time i zaštite i usluga. Svoje ciljeve bande postižu zastrašivanjem i nasiljem prema osobama koje nisu dio njih. Za razliku od uličnih bandi, zatvorske ni ne pokušavaju u svom djelovanju imati nekriminalne aktivnosti (Shelden, 2005). Članovi zatvorskih bandi u potpunosti se unesu u ulogu zatvorskih gangstera te zato pokazuju daleko manje sklonosti za ponašanje koje nije asocijalno. Još neke od karakteristika zatvorskih bandi su postojanje mota ili specifičnog vjerovanja, posebnih simbola članstva i posebne vrste ustava kojim je određeno grupno ponašanje (Fleisher i Decker, 2001).

Nesumnjivo je da su bande jedan od najzloglasnijih aspekata zatvorskog života. Novi zatvorenici obično su prepušteni samima sebi da pronađu način nošenja s opasnostima vezanim uz bande jer ih čuvari često ignoriraju. Jedno od objašnjenja takvog ponašanja osoblja je da suparničke bande to rade umjesto njih jer doprinose održavanju određene socijalne kontrole i reda (Shelden, 2005). S ekonomskog stajališta, bande u zatvorima nisu samo grupe koje promoviraju nasilje i rasizam, nego često imaju i važnu produktivnu ulogu u zatvorskoj zajednici (Roth i Skarbek, 2014). Zatvorenicima pomažu da dožive prednosti uzajamne razmjene dobara ili usluga, a zatvorskoj administraciji pomažu u relativno miroljubivom rješavanju problema bez potrebe njihove intervencije.

Međutim, znanje o samom procesu regrutacije u grupe koje predstavljaju sigurnosnu prijetnju oskudno je, kao i poznavanje varijacija u jačini veza između članova bandi i bande u cijelosti te općenito grupnim procesima unutar tih grupa (Winterdyk i Ruddell, 2010). Poznato je da neki zatvorenici mogu imati „usputan“ odnos s nekom grupom te vrste, a da ga nakon izlaska iz

zatvora ne održavaju. Drugi pak ostanu povezani s njom i nakon što se vrate u svoju zajednicu. Međutim, malo je poznato o varijablama koje utječu na te razlike.

McGloin (2007) naglašava važnost razumijevanja faktora koji „guraju“ (npr. potreba za zaštitom) i koji „vuku“ (npr. povećani socijalni status) pojedinca ka učlanjenju u grupu koja predstavlja sigurnosnu prijetnju (engl. *pushes and pulls*). Razumljivo je da zatvorenici formiraju klike kako bi osigurali vlastitu fizičku sigurnost u zatvorima gdje je kontrola nad kriminalom i nasiljem među zatvorenicima slaba i gdje se rutinski narušavaju građanska prava zatvorenika (Fleisher i Decker, 2001). S obzirom na to, ukoliko zatvori žele imati manje klika, a samim time i manje bandi, upravljanje zatvorom mora biti proaktivno i nuditi smislene alternative kriminalu i bandama, kao i pružiti tretman osobnih problema poput ovisnosti. Iz tog razloga pravosudni sustav i istraživači ove problematike trebali bi se usmjeriti na motivatore učlanjivanja u takve grupe kako bi osmislili što uspješnije programe kojima bi se smanjilo njihove efekte.

Postoji još jedan dio zatvorske populacije u ovakvim grupama koji zahtijeva osmišljavanje programa za njihov tretman. Iako se često zanemaruje njihovo postojanje, žene također formiraju bande i druge vrste grupa koje su prijetnja sigurnosti. One se također uključuju u različite aktivnosti povezane s bandama, no njihovo ponašanje manifestira se na drugačije načine nego što to čine muškarci. Za žene članice bande nemaju toliku teritorijsku i nasilnu dimenziju kao što je slučaj s muškarcima. Ženske bande, poput muških, služe kao podrška svojim članovima, no na drugačije načine (Ruddell i Scott, 2011). Sukobi unutar bande i među bandama češće se rješavaju verbalno te su nerijetko rezultat propalih romantičnih veza. Žene članice bandi, kao i muški članovi, uživaju ugled i utjecaj među drugim zatvorenicima. Ipak, o njima se ne zna ni približno jednako kao o muškim bandama. Jedno od objašnjenja za to su snažna očekivanja u društvu da žene ne formiraju bande, kao i to da u zatvorima privlače puno manje pažnje osoblja jer pokazuju manje fizički nasilnog ponašanja (Lauderdale i Burman, 2009). Usto, aktivnosti ženskih bandi često se pripisuju pojedincima, a ne cijeloj grupi. Također je pokazano da se neke aktivnosti koje bi se kod muškaraca karakterizirale kao aktivnosti bande kod žena nazivaju aktivnostima klika. To je vjerojatno rezultat toga što ženske bande obično ne dosegnu brojno članstvo niti sveprisutnost koje obično imaju muške bande (Ruddell i Scott, 2011). Ipak, njihov broj se povećava, a budući da su vidljive stručnjacima, postoji nada da će se osmisliti valjane intervencije baš za njih.

Možda najproblematičniji aspekt postojanja ovakvih grupa (muških i ženskih) je činjenica da zatvor dugoročno povećava koheziju bandi i regrutaciju novih članova, iako je dobro

kratkoročno rješenje za zaustavljanje nasilja za koje su odgovorne bande u zajednici (Shelden, 2005). Mnogi članovi bandi izjavljuju da zatvor ojačava njihovu uključenost u grupu što je upravo suprotno prvotnom cilju njihovog zatvaranja u zatvore, a mnogi im se pridruže baš u zatvorima.

Važnu ulogu u osnaživanju uključenosti članova u grupu imaju njeni ostali članovi. Njihova izvrsna organiziranost često je rezultat jasne hijerarhijske strukture, a predstavlja još jednu vrlo važnu karakteristiku zatvorskih bandi kojoj treba posvetiti posebnu pažnju. One obično imaju vođu koji nadgleda vijeće članova koji donose konačne odluke grupe (Fleisher i Decker, 2001). U njima postoji hijerarhija označena činovima, stoga više sličje organiziranim kriminalnim grupama nego uličnim bandama s kojima su povezane (Griffin, Pyrooz i Decker, 2013). Knox (1998; prema Carlson, 2001) navodi da su bande to problematičnije što im je jača i povezanija središnja struktura vodstva koja nadzire i kontrolira ostatak članova (kao što je slučaj s jednom od najpoznatijih bandi, arijskom braćom). Međutim, iako vodstvo ovakvih grupa donosi velik ugled (McGloin, 2007), većina članova neke bande ne pokazuje aspiracije za njeno vodstvo (Fleisher i Decker, 2001).

5. Vođe grupa u zatvorima

Istraživanje koncepta vodstva u zatvoru vrlo je kompleksno jer je javno ponašanje zatvorenika kontrolirano propisima institucije, ali i zbog jedinstvenosti grupnog života u zatvorima (Clemmer, 1938). Teško je dati preciznu definiciju vodstva zbog raznolikosti situacija u kojima vođe djeluju, a posebno u vrlo kompleksnoj zajednici poput zatvora. Općenito se vođu može definirati kao osobu koja upravlja drugima i utječe na njihova mišljenja i ponašanje, a taj status postiže svojim primjerom kojim ukazuje na to koje je ponašanje poželjno ili izaziva divljenje svojih sljedbenika reputacijom vezanom uz djelovanje (Clemmer, 1938). U skladu s tim, u istraživanju koje je provela Fortune (2003) zatvorenici su vođe obično vidjeli kao one koji vode svojim primjerom. U zatvorima su to vođe neformalnih grupa koje ih osim na temelju kriminalne prošlosti biraju i zbog nekih osobina poput otvorenosti, srdačnosti i iskrenosti (Mejovšek, 2002), a posebno pouzdanosti, iskazivanja poštovanja i pridržavanja zatvoreničkog kodeksa (Fortune, 2003).

Ono na što ukazuju različita istraživanja vođa grupa u zatvorima (Šakić, 1986; prema Mejovšek, 2002; Pollock, 2005) je da se to vodstvo prilično razlikuje od vodstva grupa u zajednici na slobodi. Glavna razlika između vođa u zatvorima i vođa u zajednici na slobodi vezana je uz

njihove ciljeve (Clemmer, 1938). S iznimkom konfliktnih situacija i vođa grupa koje predstavljaju prijetnju sigurnosti, zatvorski vođe nemaju konačan program. Jedini cilj koji grupa i vođa dijele u uobičajenim situacijama u zatvoru je učiniti vrijeme koje u njemu provode što ugodnijim. U vrijeme mira, vođa započinje nove teme za razgovor, osmišljava nove načine rekreacije i sl. Kad dođe do zasićenja njegovim idejama, dolazi do promjene vođe. S obzirom na to da uvjeti u kojima živi većina zatvorenika često podupiru individuaciju i površnost odnosa (zbog čestih izmjena u zatvoreničkoj populaciji i strogih pravila ponašanja u zatvorima), ne čudi da su funkcije ovakvih vođa u zatvorima često manje važnosti i kraćeg trajanja nego u zajednici na slobodi (Clemmer, 1938). Još neki izvori tih razlika su nepostojanje konsenzusa o zajedničkom cilju te dijeljenje zatvorske zajednice u male neformalne grupe ili klike (Caldwell, 1956).

U skladu s tim, Clemmer (1938) zatvorskog vođu definira kao osobu koja u relativno kratkom vremenskom razdoblju vodi i kontrolira manje važna mišljenja i ponašanje svoje grupe vlastitim ponašanjem koje grupa u tom razdoblju odobrava. On ima prestižnu ulogu dok ne dođe do raspada grupe, obično zbog njegovog ponašanja koje više nije u skladu s njegovom očekivanom ulogom. Zamjenjuje ga novi vođa koji svojim ponašanjem ili reputacijom spremnosti za djelovanje stječe status u grupi, dok se vrijednosti grupe ili njegovo ponašanje ne promijene. Vođe ponekad vode proteste, ali nakon nemira i ponovne prilagodbe nakon sukoba vrijednosti zatvorenika se mijenjaju, a odnosi unutar grupe još više slabe (Pollock, 2005). Jasno je da takve situacije također pridonose promjenama u vodstvu, stoga se može zaključiti da su situacijski čimbenici važna odrednica prirode grupnog života u zatvorima i prirode njihovih vođa (Clemmer, 1938). Osim toga, rezultati Akersova (1977) istraživanja pokazuju da i sama vrsta zatvora (odnosno psihosocijalna klima koja u njemu vlada) također utječe na vrstu vodstva grupa u zatvorima. Prema njemu, u zatvorima orijentiranim na tretman češće postoje vođe zatvorenika koji imaju demokratski stil vodstva (npr. raspravljaju o odlukama sa svojim sljedbenicima) te općenito pomažu drugim zatvorenicima, dok su u zatvorima koji su usmjereni na nadzor češći vođe s autokratskim stilom vodstva (npr. daju naredbe i zahtijevaju poslušnost) koji svoje sljedbenike dovode u nepovoljne situacije.

Kad je riječ o neformalnim grupama koje su ipak karakterističnije za zatvorski život, mogu se uočiti još neki obrasci obilježja njihovih vođa. Schrag (1954) je u svom istraživanju ispitivao karakteristike vođa i njihovih sljedbenika te utvrdio da su vođe kriminalno zreli pojedinci (imaju i dulji zatvorenički staž) koji imaju relativno stalan boravak u zatvoru (te su im izrečene dulje

kazne), ali i navike agresivnog ponašanja i kršenja propisa. Također je uočio da općenito vođe i njihovi sljedbenici dijele neka obilježja jer se udružuju i međusobno biraju prema sličnosti (npr. rasnoj, etničkoj, religijskoj, kriminalnoj). Što se tiče vođa bandi, Fortune (2003) je u svom istraživanju dobila da vođe bandi osim sličnosti sa sljedbenicima obično karakterizira i korištenje prisile i moći. Ipak, samo postizanje statusa vođe najčešće je postupan i nemjerljiv proces, a nekad može biti rezultat sukoba unutar grupe (Clemmer, 1938). Neki zatvorenici neuspješni su u postizanju statusa vođe, iako ga žele. Uobičajeni razlozi za to su karakterne mane pojedinca koje ne odgovaraju toj ulozi te upitnost „programa“ kojeg podupire (npr. ponašanja koja nisu popularna među zatvorenicima, poput bliske suradnje s osobljem zatvora) ili jednostavno manjak potrebe za postojanjem vođe u nekom razdoblju (Pollock, 2005).

Naposljetku, treba napomenuti da iako vođe grupa u zatvorima zatvorskome osoblju obično predstavljaju problem, nekad mogu surađivati za dobrobit zatvorske zajednice (Mejovšek, 2002). Vođe grupa zatvorenika često su članovi raznih odbora samouprave zatvorenika kojima zadovoljavaju svoju posredničku ulogu između osoblja i zatvorenika. S druge strane, osoblje im ponekad (kako bi zatvorenike imalo pod kontrolom) nudi povlaštene poslove, nedostupne običnim zatvorenicima, a vođe zauzvrat održavaju red u kaznenom zavodu. Međutim, ti su odnosi vrlo nestabilni jer vođe pokušavaju zadovoljiti zahtjeve zatvorenika i osoblja, stoga osoblje ne može uvijek računati na njihovu suradnju. Ipak, na taj način ovaj socijalni sustav, barem prividno, sasvim dobro funkcionira.

6. Zaključak

Prijašnja istraživanja različitih dijelova zatvorskog sustava malobrojna su te često uključuju brojne nedostatke, prvenstveno zbog nedovoljno jasne operacionalizacije konstrukata, a time i poteškoća u njihovoj jasnoj identifikaciji i mjerenju. S obzirom da zatvorska populacija s godinama u cijelom svijetu postaje sve veća, uz sigurnosne probleme vezane uz nju javljaju se i sve veći ekonomski troškovi. Kako bi se riješilo te probleme, potrebna su daljnja istraživanja koja bi mogla pomoći u razumijevanju različitih dijelova zatvorskog sustava. Da bi se to ostvarilo, vrlo je važno prihvatiti da zatvori ne bi trebali biti institucije koje samo „skladište“ osobe koje su počinile kaznena djela nego mjesta gdje bi im se pružila profesionalna pomoć kako bi promijenili svoje kriminalno ponašanje. Ukoliko istraživači i društvo budu motivirani željom za što uspješnijom rehabilitacijom zatvorenika, više će se energije usmjeriti u istraživanje važnih aspekata zatvorskog života koji bi mogli pomoći u tom cilju. Za njegovo ostvarenje nužno je pouzdano i valjano mjerenje psihosocijalne klime. Razumijevanjem klime unutar koje

zatvorenici uče pravila ponašanja moglo bi se jasnije identificirati čimbenike koji motiviraju pojedince na formiranje grupa te prepoznati one koji su indikativni za stvaranje zajednica zatvorenika koje predstavljaju prijetnju sigurnosti. S obzirom na ugled koji vođe imaju unutar pojedinih grupa, također bi trebalo razvijati strategije kojima bi se njihova suradnja s osobljem zatvora učinila što privlačnijom. Na taj način oni bi mogli koristiti svoj utjecaj i biti jaki pokretači pozitivnih promjena među zatvorenicima.

Iako bi se moglo reći da su ovi ciljevi idealizirani, zapravo su samo vrlo izazovni. Ukoliko se svi uključeni udruže u tom naumu, postoji nada da će u budućnosti zatvori u većoj mjeri biti mjesta u kojima se mijenja neprilagođeno ponašanje, a manje plodno tlo za razvoj još neprilagođenijih članova društva. To bi posljedično dovelo do pozitivnih pomaka u zajednici na slobodi, što bi u idealnom slučaju smanjilo učestalost kriminala uopće, a to je cilj za čije se ostvarenje isplati posebno potruditi.

Literatura

- Akers, R.L. (1977). Type of Leadership in Prison: A Structural Approach to Testing the Functional and Importation Models. *The Sociological Quarterly*, 18(3), 378-383.
- Aronson, E., Wilson, T.D. i Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Arroyo, J.M. i Ortega, E. (2009). Personality disorders amongst inmates as a distorting factor in the prison social climate. *Revista Espanola Sanidad Penitenciaria*, 11, 11-15.
- Bandura, A. (2004). Health promotion by social cognitive means. *Health Education Behavior*, 31(2), 143-164.
- Bulten, B.E., Vissers, A.A. i Oei, T.K. (2008). A theoretical framework for goal-directed care within the prison system. *Mental Health Review Journal*, 13(3), 40-50.
- Caldwell, M.G. (1956). Group Dynamics in the Prison Community. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 46(5), 648-657.

- Carlson, P.M. (2001). Prison Interventions: Evolving Strategies To Control Security Threat Groups. *Corrections Management Quarterly*, 5(1), 10-22.
- Clemmer, D. (1938). Leadership Phenomena in a Prison Community. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 28(6), 861-872.
- Day, A., Casey, S., Vess, J. i Huisy, G. (2011). *Assessing the social climate of prisons*. Canberra: Criminology Research Council.
- DeRosia, V.R. (1998). *Living Inside Prison Walls: Adjustment Behavior*. Westport: Praeger Publishers.
- Dilani, A. (2008). *PSYCHOSOCIALLY SUPPORTIVE DESIGN: A Health Promoting Approach on Prison Environments*. Stockholm: Karolinska Institutet, Institute for Psychosocial Factors and Health, Design and Health.
- Dobbs, R.R. i Waid, C.A. (2012). Prison Culture. U M. Bosworth (Ur.), *Encyclopedia of prisons & correctional facilities* (str. 720-724). Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
- Drake, E.K., Aos, S. i Miller, M.G. (2009). Evidence-based public policy options to reduce crime and criminal justice costs: Implications in Washington State. *Victims and Offenders*, 4, 170-196.
- Fleisher, M.S. (2005). *Societal and correctional context of gangs*, preuzeto 7. 7. 2014. s <http://www.vera.org/files/fleisher-mark-s.pdf>.
- Fleisher, M.S. i Decker, S.H. (2001). An Overview of the Challenge of Prison Gangs. *Corrections Management Quarterly*, 5(1), 1-9.
- Fortune, S.H. (2003). *Inmate and Prison Gang Leadership*. Neobjavljeni doktorski rad. Johnson City: East Tennessee State University.
- Griffin, M.L. (2001). *The Use of Force by Detention Officers*. New York: LFB Scholarly Publishing LLC.
- Griffin, M.L., Pyrooz, D. i Decker, S.H. (2013). Surviving and thriving: The growth, influence and administrative control of prison gangs. U J.L. Wood i T.A. Gannon (Ur.), *Crime and Crime Reduction: The Importance of Group Processes* (str. 137-156). New York: Routledge.
- Hamm, M.S. (2007). *Terrorist Recruitment in American Correctional Institutions: An Exploratory Study of Non-Traditional Faith Groups. Final Report*. Washington: U.S. Department of Justice.
- Haney, C., Banks, C. i Zimbardo, P. (1973). Interpersonal dynamics in a simulated prison. *International Journal of Criminology & Penology*, 1(1), 69-97.

- Jacobs, J.B. (1976). Stratification and Conflict among Prison Inmates. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 66(4), 476-482.
- Lauderdale, M. i Burman, M. (2009). Contemporary Patterns of Female Gangs in Correctional Settings. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 19(3), 258-280.
- Lutze, F.E. (1998). Are shock incarceration programs more rehabilitative than traditional prisons? A survey of inmates. *Justice Quarterly*, 15(3), 547-566.
- McGloin, J.M. (2007). The continued relevance of gang membership. *Criminology & Public Policy*, 2, 231-240.
- Mejovšek, M. (2002). *Uvod u penološku psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Mejovšek, M., Lebedina-Manzoni, M., Lotar, M. i Šarić, J. (2007). Percepcija psihosocijalne klime i osobine ličnosti zatvorenika. *Kriminologija i socijalna integracija*, 15(1), 1-12.
- Pollock, J.M. (2005). The social world of the prisoner. U J.M. Pollock (Ur.), *Prisons: Today and Tomorrow* (str. 79-123). Sudbury: Jones & Bartlett.
- Ross, M.W., Diamond, P.M., Liebling, A. i Saylor, W.G. (2008). Measurement of prison social climate: A comparison of an inmate measure in England and the US. *Punishment & Society*, 10, 447-474.
- Roth, M.G. i Skarbek, D. (2014). Prison Gangs and the Community Responsibility System. *Review of Behavioral Economics*, 1(3), 223-243.
- Ruddell, R. i Scott, T.L. (2011). Institutional Misconduct and Gang Membership: An Examination of Female Inmates. *Corrections Compendium*, 36(3), 1-10.
- Saylor, W.G. i Wright, K.N. (1992). Status, longevity, and perceptions of the work environment among federal prison employees. *Journal of Offender Rehabilitation*, 17, 133-160.
- Schalast, N., Redies, M., Collins, M., Stacey, J. i Howells, K. (2008). EssenCES, a short questionnaire for assessing the social climate of forensic psychiatric wards. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 18, 49-58.
- Schrag, C. (1954). Leadership among prison inmates. *American Sociological Review*, 19, 37-42.
- Shelden, R. (2005). Gangs. U M. Bosworth (Ur.), *Encyclopedia of prisons & correctional facilities* (str. 360-363). Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
- Steinke, P. (1991). Using Situational Factors to Predict Types of Prison Violence. *Journal of Offender Rehabilitation*, 17(1/2), 119-132.
- Šabani, A. (2013). Utjecaj okolinskih prilika na ponašanje penalne populacije. U M. Softić (Ur.) *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* (str. 205-222). Zenica: Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici.

- Van der Helm, G.H.P., Stams, G.J.J.M. i Van der Laan, P.H. (2011). Measuring Group Climate in a Forensic setting. *The Prison Journal*, 91, 158-177.
- Winterdyk, J. i Ruddell, R. (2010). Managing prison gangs: Results from a survey of U.S. prison systems. *Journal of Criminal Justice*, 38, 730-736.